

Научно веће Факултета драмских уметности
НУН Веће ФДУ
Сенат Универзитета уметности у Београду

Извештај Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације Иване Раловић

**ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ
У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА**

Уводно образложење

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА кандидаткиње Иване Раловић

др Лидија Делић, научни саветник (ИКУМ, Београд)
др Биљана Митровић, научни сарадник (ФДУ)
др Александар Јанковић, ванр. проф. (ФДУ)
др Александра Миловановић, ванр. проф. (ФДУ)
и др Невена Даковић, ред. проф. и ментор (ФДУ)

на састанку одржаном 10. октобра 2022. године предложила је и том приликом усвојила извештај којим се позитивно оцењује докторска дисертација.

Извештај Комисије садржи: уводно образложење, биографске податке кандидата, анализу, критички увид и оцену резултата докторске дисертације и закључак Комисије.

Биографски подаци о кандидаткињи

Ивана Раловић (индекс. бр. 4/2012д) рођена је 1982. године у Косовској Митровици. На Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду дипломирала је 2011. године. Докторске научне студије Теорије драмских уметности, медија и културе на Факултету драмских уметности уписала је школске 2012/2013. године. У року је положила све предвиђене испите (просечна оцена 9,28/деветдесетосам), а тема докторске дисертације одобрена је на 117. седници Сената Универзитета уметности, одржаној 30. новембра 2017. године.

Кандидаткиња се научно, стручно и професионално усавршава кроз рад у Истраживачко-документационом центру Народног позоришта у Београду. Сарађивала је на пројекту *Положај научница у друштву и на тржишту рада у Србији* (Етнографском институту САНУ), који је добио СЕФЕМ-ову награду *Анђелка Милић* (2020). У оквиру овог пројекта учествовала је на семинару *Научнице за научнице: методологије феминистичких истраживања* (2019), као и у организацији конференције *Научнице у друштву* (2020, САНУ). Била је лекторка и коректорка зборника *Научнице у друштву* (ур. Лада Стевановић, Младена Прелић и Мирослава Лукић Крстановић). Учествовала је и на програму *Наслеђе и значај научница у Србији: истраживање прошлости као инвестиција за будућност* (ЕИ САНУ/Унеско) и вебинару *Истраживање наслеђа и значаја научница у Србији: методе и приступи* у току 2021. године. Као стручна сарадница запослена је на Институту за српску културу Приштина – Лепосавић.

Учествовала је на више националних и међународних научних скупова (*Страх у научном и уметничком стваралаштву*, 2022; *СмартАрт*, 2021; *Уметност Живојина Павловића* 2018; *Поетика Григорија Божовића*, 2016; *Наука и савремени универзитет V*, 2015; *Друштво и простор*, 2015; *Дигитална хуманистика*, 2015 и др.). У научним часописима, тематским зборницима и зборницима са међународних и националних научних скупова, објавила је следеће радове:

- Раловић Ивана. „Скупљачи непријатеља и њихово доба: Живојин Павловић и Александар Петровић”. *Уметност Живојина Павловића: приче, светови, медији: зборник радова*. Институт за књижевност и уметност, Факултет драмских уметности, Београд, 2022, стр. 41–57.
- Раловић Ивана М. „Бановић Страхина између песме и филма”. *Бащина*, св. 55. Институт за српску културу Лепосавић, 202, стр. 97–115.
<https://doi.org/10.5937/bastina31-34295>
- Ralović Ivana, Laković Ivana. „Da li je Instagram putopis novih medija?”. *Medijski dijalozi*, god. XIII, br. 36. Podgorica, 2020, стр. 131–139.
- Ralović Ivana. „O sakupljanju onoga što se nikada ne može sakupiti. O Romima u stvaralaštvu Aleksandra Saše Petrovića”. *Medijski dijalozi*, god. XI, br. 32. Podgorica, 2018, стр. 291–300.
- Раловић Ивана. „Трансмедијалне сеобе Исаковича: Петровићев дијалог с Црњанским”. *Књижевна историја*, год. 49, бр. 162. Београд, 2017, стр. 211–237.
- Раловић Ивана М. „Дијалог популарне културе и прозе Михајла Пантића”. *Philologia Mediana: годишњак за српску и компаративну књижевност*, год. 8, бр. 8. Филозофски факултет Ниш, 2016, стр. 313–331.

- Раловић Ивана, Јањетовић Љубица. „Жена античког доба у просторима јавности и просторима приватности виђена очима грчких уметника”. *Društvo i prostor (Društveni prostor i kulturnoistorijska značenja; Epistemologija prostora): zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije Društvo i prostor*. Beograd: Srpsko sociološko društvo: Institut za uporedno pravo; Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015, str. 372–385.

Анализа докторске дисертације

Докторска дисертација Иване Раловић ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА обухвата 258 страница или око 650.000 знакова. Текст је структуриран у четири поглавља: *Увод* (стр. 1–8), *О теоријским поставкама трансмедиијалности и адаптације* (стр. 9–44), *Трансмедијалност у опусу Александра Петровића: приче живота и светови приче* (стр. 45–215), и *Закључак* (стр. 216–226). Следе одељци: *Прилози* (стр. 227–232), *Литература* (стр. 233–252) и *Филмографија* (стр. 253). На почетку рада налазе се апстракти на српском и енглеском језику, а на крају биографија кандидаткиње.

Тема докторске дисертације припада области трансмедиијалног приповедања, а у ужем смислу окренута је историји и теорији југословенског филма кроз ново читање опуса Александра Саше Петровића, аутора који је „делио дух паневропског, новог таласа у филмској уметности”. За примарну анализу трансмедиијалног „преноса” разноврсних литерарних предлогака (Антонија Исаковића, Фјодора Михаиловича Достојевског, Михаила Булгакова, Хајнриха Бела и Милоша Црњанског) у друге медије и уметности изабрани су Петровићеви филмови (*Три*, 1965; *Биће скоро пропаст света, нек пропадне није штета*, 1969; *Мајстор и Маргарита*, 1972; *Групни портрет с дамом*, 1977. и *Сеобе*, 1994), позоришне представе (*Псеће срце*, 1979 и *Мајстор и Маргарита*, 1982), телевизијска серија (*Сеобе*, 1994), те сценарија и синопсиси (*Бановић Страхиња / Соко*, *Пурпурно острво*, *Одисеј*, *Летовање*, *Црвени оркестар*). Интерпретативно изазован теоријски оквир трансмедиијалног приповедања примарно појмљеног као адаптације, анализиран је као кровни спрам сродних појмова (транстекстуалности, цитатности, трансфикције, културног превођења и сл.) у наратологији, теорији књижевности, студијама филма и медија. Увид у (трансмедиијалне) светове приче реномираног југословенског аутора, који се доказано издваја препознатљивим мотивима и стваралачком личношћу, постављен је:

- а) у контекст актуелних и теоријски изазовних проблема трансмедијалности и адаптације;
- б) у компаративни однос са делима која преводи у други медиј, али и у контекст односа са ауторима протосветова, који спадају међу великане домаће и светске литературе, и
- в) у културни оквир

Само трансмедијално приповедање је посматрано „као интертекстуална пракса интегрисана са другим језичким облицима (другим и/или претходним филмовима, књижевношћу, политичким *Zeitgeist*-ом, историјом).”

У *Уводу* кандидаткиња поставља основу рада у оквирима студија филма и књижевности, глатко увезујући студије културе, филмологије, театрологије, историје и теорије југословенског филма. Међутим у методолошком пољу „превласт метајезика смењују непосредна интерпретација, компаративна анализа, те анализа интертекстуалних и контекстуалних елемената”, који дају проблемски кохезивни приступ који, даље, чини да рад поступно реконструише и проучава „сложену, палимпсестну структуру Петровићевих текстова”. Циљ рада кандидаткиња излаже у складу са вишеслојно предоченим предметом истраживања, са једне стране разматрајући праксе трансмедијалног приповедања, а са друге, мапирајући светове приче Александра Петровића и њихову досадашњу рецепцију, са теоријским задатком да „понуди нове закључке о вредности и месту овог изузетно значајног стваралачког опуса за југословенску културу”. Сходно томе, у хипотези се наводи да разноврсни ауторски поступци, схваћени као особени вид трансмедијалног приповедања, мењају Петровићев свет прича, уклапајући се

у концепт културног и креативног превођења који је подржао инвентивно заобилажење цензуре и коришћење забрањених тема у шестој и седмој деценији прошлог века као добу политичких превирања и репресије.

Друго поглавље подељено на шест одељака – *Да ли је трансмедијално приповедање уистину нов феномен?*; *Свет приче, савремени и историјски приступ трансмедијалном приповедању*; *Од прототекста до метатекста*; *Цитатност*; *Од класичне екранизације до трансмедијалног приповедања* – пажљиво мапира теоријске оквира рада. Кандидаткиња се окреће систематично критичком читању теорија Мери Лор Рајан (Marie-Laure Ryan), Хенрија Џенкинса (Henry Jenkins), Сколарија (C. A. Scolari), Бертетија (P. Bertetti), Елстромове (L. Ellestrom), Роберта Стама (R. Stam), Дејвида

Бордвела (D. Bordwell), Жерара Женета (G. Genette), Љубомира Долежала (L. Doležel), Мике Бал (M. Bal), Линде Хачион (L. Hutcheon), Јулије Кристеве (J. Kristeva), Сен Желеа (R. Saint-Gelais), Џејмс Наремора (J. Naremore), Роберте Пирсон (R. Pearson), Дубравке Ораић-Толић, Невене Даковић, Александре Милковановић и других како би аналитички развила стратегије трансмедијалности, трансмедијалног приповедања и адаптације, али и указала на њихова укрштања и мимоилажења. Истовремено, рад пружа јасан историјски осврт и на „специфичне врсте интертекстуалности дефинисане инкорпорацијом материјала извученог из једног или више претходника (доминантно литерарног), за потребе новог текста, пре свега у медију филма.” Највећи узор у теоријским разматрањима су радови Мери-Лор Рајан, који трансмедијалност виде у Џенкинсовим оквирима „као репрезентацију једног света приче кроз више медија, али претечу овој врсти приповедања експлицитно препознаје управо у адаптацији”. Трансмедијалне адаптације посматране су као унисони процес, где „у адаптацији романа за филм, речи се губе у визуелизацији и аурализацији”, док се, с друге стране, трансмедијално приповедање у дивергентном процесу приче шири на више медијских платформи. Ивана Раловић даље полемику о адаптацији преузме ка питањима ауторског деловања (Алкесандар Астрик / A. Astruc, Франсоа Трифо / Truffaut, Бела Балаш / B. Balazs, Петар Лев / P. Lev, Жан Митри / Jean Mitry) јачајући Петровићеву идеју да

„[r]editelj po prirodi stvari mora da bude vrhovni žrec” (1984, 371), да је кичма целог процеса, да у оквиру ауторске кинематографије „garantuje neuniformnost i iskrenost rezultata (Petrović 1988, 34), да сценарио мења, према смислу (Petrović 1984, 371), да није гласни читач књига (Duga б. 1. 1979, 20).

Највећи допринос дисертација доноси у трећем, уједно и најобимнијем поглављу, *Проблем адаптације у опусу Александра Петровића*, које је специфично подељено чак на седам потпоглавља, односно 19 аналитичких одељака, успевајући да педантно и уравнотежено представи медијски разноврсне студије случаја. У овом сегменту истраживање открива деконструисан простор нових тема и исказа (литерарног) хипотекста (проширеног, трансформисаног, модификованог), а Петровићеве адаптације представља као културно и креативно превођење (учитавањем духа времена и редитељеве ерудиције). У том кључу, значајно је коришћење текстова Петровићевог теоријског опуса, до сада (не)познатих рукописа, дневничких забелешки, сећања савременика, разноврсне штампане грађа, новинских чланака и критика (домаћа и

инострана). Сегмент *Александар Саша Петровић: живот, светови, приче* „говори о аутору и његовој поетици, изворима утицаја, правцима развоја интересовања и мотивима који нас уводе у његове трансмедијалне приче”.

Прва у низу анализа открива (прото)свет прича Александра Петровића (*Три*) и Антонија Исаковића (*Панрат и ватра*), сагледавајући визије „рата и његов драматични рефлекс у људској природи”. Кандидаткиња констатује да је прототекст у великој мери очуван и обogaћен цитатима, те да су задржани мотиви и варијације који настављају да се слободно крећу Петровићевим трансмедијалним светом. Анализирајући елементе трансмедијалног приповедања у наредном делу рада (*Александар Петровић и Фјодор Михајлович Достојевски: Биће скоро пропаст света, нек пропадне није штета*) ауторка ставља нагласак на слободу варијација и поигравања са (хипо)текстом. Транспозиција света приче *Злих духа*, употпуњена је алофилмским цитатима (сликарство, књижевност, музика) и интервербалним цитатом документарног материјала (новински чланци).

Рад даље показује како се Петровић у више наврата сусретао са адаптацијама Михаила Булгакова кроз различите медијске пројекте (сегменти: *Трансмедијално путовање Мајстора и Маргарите, случај: филм; Псеће срце, случај: позориште; Трансмедијално путовање Мајстора и Маргарите, случај: позориште; Додатак – трансмедијално приповедање Мајстора и Маргарите*). Анализа у овом опсежном делу дисертације закорачује „у простор који разматра велике друштвене преокрете, епоху, друго време”, односно „не разматра само интимне историје већ улази у преломне тренутке историје уопште.” Оцењује се да је филм лагодно наставио да генерише нове текстове изван фикције, док је утицај позоришних представа теже проценити јер су за анализу сачувани само снимци и театрографска грађа (програми, плакати, фотографије, изводи из штампе). Стога, јасније наглашен остаје контекст литерарног и кинематографског ремек-дела, „остварења новог типа које се није очекивало”, те у ком је Петровић „prvi [...] naslutio bogat scenski materijal koji sadrži Bulgakovljev roman [...]. I u ovom teškom poslu [...] izašao kao pobednik. (*Duga* 23. 7. 1977, 20)“.

У одељку *Александар Петровић и Хајнрих Бел: Групни портрет с дамом*, страхоте ратних разарања који прожимају снажну антиратну приповест откривају се као варијације познатих и већ коришћених мотива љубави и смрти. Анализа показује да се ратно искуство два аутора у многоме поклопило и прерасло у јединствен критички

документ „илуструјући универзалност патње коју такво стање доноси”. Последњу ауторску визију Петровић је остварио адаптацијом романа *Сеобе* Милоша Црњанског, верујући да је трансформација његовог поетског нуклеуса и наративне структуре „подухват његовог живота”. Као сценариста и редитељ „темељито је радио на сценарију, сагледавао суштину текста, маштао о сликама које ће бити компоноване, без обзира када ће се догодити”.

Кандидаткиња се осврће и на остале Петровићеве адаптације указујући да је

Известан број сачуваних сценарија која је сачинио по литерарним узорима стигао је до различитих фаза реализације. Најдаље је стигао сценарио *Соко*, по њему је снимљен филм, један број сценарија штампан је после његове смрти, а немали број текстова сачуван је у рукопису односно као прекуцан материјал.

У *Закључку* су изнесене потврда хипотезе и испуњеност постављених циљева истраживања. Ивана Раловић пружа завршна разматрања о потенцијалу трансмедијалног приповедања у делима Александра Петровића, који је „у многим значајним студијским текстовима посвећеним филмској уметности убележен (...) као снажна ауторска личност, чији је значајан утицај и још значајнији допринос југословенској кинематографији” готово без премца.

Импресиван избор литературе садржи 315 јединица (монографске публикације, зборници радова, часописи), 28 веб-извора, 43 наслова из штампе и документа сачувана у *Архиви фондације Александар Саша Петровић*. Потоња чињеница говори о посвећености, садржајности и прегледном карактеру тезе која, поред осталог пружа детаљну и систематичну евиденцију о доминантном обрасцу културне и критичке рецепције Петровићевог дела у друштву у којем су настајала.

Критички увид и оцена резултата

Докторска дисертација Иване Раловић **ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА** систематично је и свестрано утемељена на анализи повезаних тематских и мотивских одлика, које његовим делима дају особену конзистентност, гравитирајући ка „трансмедијалности и цитатности, мешавини познатог и новог/различитог.” Добро одређен предмет

истраживања, трансмедијалност препознаје и као трансисторијски оквир, који је могуће ретроактивно примењивати у тренуцима када друштвени и културни контекст захтева нова читања. Методолошки, применом дефиниција савремених теорија трансмедијалности, остварен је циљ дисертације постављен као стварање иновираног интерпретативног ланца, који систематично спаја хетерогене дискурсе старог и новог. Дијахронијским сагледавањем рад прати трансмедијално приповедање Александра Петровића, као утемељено на великим делима светске и националне књижевности, и ауторској идеји да „уметност мора бити субјективна визија историје”.

У циљу функционалног коришћења бројних изложених теорија трансмедијалног приповедања кандидаткиња се опредељује за структуришне стожерне појмове адаптације, културног и креативног превођења, којима објашњава преображај и раст света приче кроз ауторски (сценаристички и редитељски) рукопис Александра Саше Петровића, али и богату цитатност, алузивност и палимсестну структуру филмских текстова, који указују на редитељеву изванредну ерудицију.

Проблематизовањем поступка грађења Петровићевог трансмедијалног света, већ на површини уочава се присуство изворног текста (изражено кроз наслов, имена јунака, преношење атмосфере), сугеришући да „као што сваки текст може генерисати бесконачно читање, тако и сваки роман може да генерише било које адаптационо читање које је неизбежно и пристрасно, лично и мотивисано интересом.” Стога комплексна интерпретација тежиште најчешће, мада не искључиво, ставља на

роман времена, роман реку, односно роман епопеју или роман фреску, који „[o]buhvataјући већи број likova iz različitih generacija [...] kao velike epske reke, nose sadržine dugih i širokih istorijskih kretanja i društvenih pomeranja”, који пружају „široku fresku jednog društva sa svim protivrečnostima i sukobima individualnog i kolektivnog, istorijskog i sudbinskog, čija kompozicija i struktura oličavaju njegovu veliku epsku širinu i trajanje” (RKT 2001, *Roman reka*, 718).

На моменте уздржан од „самосталних” оцена и тврдњи – у смислу вишеструког позивања на критичка и аналитичка промишљања и оцене других мислилаца – рад пажљиво и минуциозно реконструише (екс)југословенски друштвени контекст.

Истраживање и узрочно последично поимање ставова, простора и времена настанка (али и тумачења дела), кандидаткиња сматра неопходном за (раз)откривање формалних

механизама рада текста, утицаја уметничко-историјског контекста и потпуније проучавање односа литерарних адаптација и филмске/позоришне уметности кроз оптику трансмедијалности. Примењујући овај интерпретативни оквир, Раловић сагледава полифоновост адаптација и уписни дијалогски однос друштва/културе и ауторског деловања (цитатима, алузијама, алегоријама и друштвеном критиком). У фокус је матрица културног и креативног превођења, уписа духа епохе и колективног сећања, „трансмедијалном приповедању и писца и доба и жанра.” Сходно томе закључује се да се у опусу Саше Петровића трансмедијално приповедање не манифестује класично, већ кроз препознате одабране стратегије адаптације, транспозиције, превођења, цитатности, серијализације којима се гради свет приче. „Сагледан по схеми хоризонталне и вертикалне медијске трансдукције” потоњи се открива као „свет настао након дејства прераде и усклађивања литерарног предлошка са законитостима другог медија и ауторских уметничких аспирација”, редизајниран, релоциран и превреднован.

Научни допринос обухватног, свестраног, широко и дубоко теоријски утемељеног рада лежи у оствареном захтевном компаративном истраживању специфичности трансмедијалног приповедања у свим сегментима Петровићевог опуса – филмским адаптацијама, позоришним адаптацијама, нереализованим сценаријима, синопсисима – које је аргументовано повезано са корпусом различитих других списа који чине

дела његовог теоријског опуса, рукописи из заоставштине, познати и до сада непознати, дневничке забелешке његове супруге, сећања савременика, разноврсна штампана грађа, литерарни и други предлошци, новински чланци, критика, домаћа и инострана, најзад и његове политичке идеје и реакције других на те идеје.

Коначно, рад указује на иновирану сложеност основног теоријског појма трансмедијалног приповедања који

имплицира стални активни процес који увек остаје отворен, који није ни фиксиран ни коначан, (а) Петровићево културно превођење прича, ликова, идеја, сећања кроз медије (и) преко медија, оставштина је за будућност и за неизвесну трансмедијалну будућност која је пред њима.

Закључак

Докторат кандидаткиње Иване Раловић ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА систематично је и теоријски јасно изведен рад. Произилазећи из интердисциплинарне концепције, сложене теоријске проблематизације и комплексне анализе одабраних студија случаја, ова студија отвара нове перспективе за даља промишљања југословенске уметности и културе, специфично повезаних са студијама филма. Пажљивим избором веома актуелног теоријског оквира, кандидаткиња је успела да вишеслојно истражи трансмедиаљност као динамички процес, али и као макроузрочни чинилац културне и друштвене структуре.

Петровић нас је уверио да су адаптације мозаици видљивих и невидљивих цитата и вишеслојна дела, као што је писала Хачион, и доказао да осим литературе, грађа за његову уметност може да буде готово све, од релативно сировог и неуобличеног материјала из свакодневног живота и историјске стварности, догађаја на улици, кафани, вести у новинама и друга грађа која није обликована по специфично уметничким законитостима, али да за коначни резултат пресудну улогу нема грађа него начин њеног транспоновања и процес преобликовања у естетску вредност.

Снажно критичко утемељење акценат ставља на историјско-теоријску анализу, те утицај филма у функцији потраге за идентитетом коју је Петровић реализовао кроз своју уметност дијахронијски (кроз вишедеценијски развој ауторске поетике и њеног утицаја на историју југословенске и европске кинематографије) и синхронијски (трансмедиаљним развијањем идентитета синеасте у визуелном тексту и аутора у различитим уметничким и медијским текстовима).

Укупним квалитетима добро изведене дисертације, кандидаткиња је доказала способност самосталне израде научног рада, теоријског истраживања и анализе који испуњавају највише академске стандарде. У споју знања стеченог свестраним академским образовањем (Филолошки Факултет, БУ и Факултет драмских уметности, УУ и истраживачким радом, и надахнутог специфичног теоријског промишљања феномена трансмедиаљног приповедања у опусу Александра Петровића – на граници Студија филма и екранских медија и Студија књижевности – кандидаткиња остварује

особен теоријски приступ и мултиперспективну анализу одабраних филмских и позоришних адаптација, недовршених сценарија и снопсиса. Истовремено, препознатљиву поетику и ауторски рукопис објашњава као последицу деликатног текстуалног прожимања и преплитања рада Петровића редитеља, ерудите и осећајног приватног бића, чији су живот обележиле личне и јавне несреће и трагедије.

Комисија позитивно оцењује докторску тезу Иване Раловић ТРАНСМЕДИЈАЛНО ПРИПОВЕДАЊЕ У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ АЛЕКСАНДРА САШЕ ПЕТРОВИЋА и са задовољством предлаже Научном већу ФДУ, НУН већу ФДУ и Сенату Универзитета уметности да прихвати реферат и донесе одлуку о покретању процедуре за јавну одбрану докторске дисертације.

Београд, 10.10. 2022.

Комисија :

др Невена Даковић, ред. проф. (ФДУ)

др Лидија Делић, научни саветник (ИКУМ, Београд)

др Биљана Митровић, научни сарадник (ФДУ)

др Александар Јанковић, ванр. проф. (ФДУ)

др Александра Миловановић, ванр. проф. (ФДУ)